

LIWALIW: MGA LAKBAY-SANAYSAY AT LAKBAY-ALAALA

ni John Jack G. Wigley

Professor John Jack G. Wigley, Ph.D. is the author of seven books: Pag-ibig sa Panahon ng Kolera (a Filipino translation of Gabriel Garcia Marquez's Love in the Time of Cholera, Lampara Books, 2022); Kadenang Bahaghari (Pride Lit Books, 2019); Hantong: Mga Kuwento (UST Publishing House, 2018), a finalist for Best Book in Fiction in Filipino in the 2019 National Book Awards; Lait (Pa More) Chronicles (Visprint Publishing, 2017); Lait Chronicles (Visprint Publishing, 2016), a finalist in the 2017 National Book Awards for Best Book in Nonfiction in Filipino; Home of the Ashfall (UST Publishing House, 2014) and Falling into the Manhole (UST Publishing House, 2012), winner of the Best Book (Gawad San Alberto Magno) in the 15th Dangal ng UST Awards and a finalist in the 13th Madrigal-Gonzalez Best First Book Award. He has also co-authored a number of textbooks on literature and creative writing. At UST, he is presently chair of the Department of Literature, a literature professor at the Faculty of Arts and Letters, and a research fellow of the Research Center for Culture, Arts, and Humanities (RCCA).

Ang proyektong ito ay kalipunan ng mga lakbay-sanaysay ng manunulat na naglalayong makabuo ng isang koleksiyon tungkol sa paglalakbay sa iba't ibang panig ng mundo. Iginigiit ng proyektong ito na

ang paglalakbay ay hindi lang paglibot sa iba't ibang parte ng daigdig kung hindi isang pagliliwaliw rin patungo sa kaibuturan ng sarili. Layon din ng proyektong ito na makapag-ambag ng akdang *travel memoir* na kakaunti pa at hindi gaanong nabibigyan ng kaukulang pansin at diin sa panitikang Filipino.

Ang pagsusulat ng mga piling kuwento at naratibo ang pangunahing layunin ng proyektong ito. Sa pagtatapos ng malikhaing proyektong ito, inaasahan ko ring masagot ang mga sumusunod na katanungan:

1. Ano ang mga pangkalahatan at espisipikong hamon ang kinakaharap ng isang manunulat ng mga personal na sanaysay? May matindi o pino ba itong pagkakaiba sa pagsusulat ng katha o tula?
2. Pagkatapos ng pagsulat ng mga naratibong ito, saan ko ngayon ilulugar o ihahanay ang aking mga akda sa pangkalahatang tradisyon ng panulat ng sanaysay sa panitikang Filipino?
3. Anong poetika o politika ang nabuo sa akin bilang manunulat ng mga personal na sanaysay?
4. Paano mahahanap ang sarili sa mga lugar na pinupuntahan, malayo man o karatig sa bansang pinanggalingan ko?
5. Anu-ano ang mga impresyon, kaalaman, at kabatiran tungkol sa buhay at sa lipunan ang mga nabubuo sa isip at puso ng persona base sa mga lugar na napupuntahan?
6. Anu-anong repleksiyon at malinaw o maliwanag na pagkaunawa sa sarili ang mahuhugot mula sa mga lakbay-sanaysay na naisulat?

Ang memoir o personal na sanaysay ay isang natatanging uri ng creative nonfiction. Ito ay naka-focus sa mga partikular na *episode* o

karanasan ng isang tao. Hindi nito sinusunod ang detalyadong pagsasalaysay ng talambuhay ng isang tao mula sa pagkabata hanggang sa pagtanda. Isang halimbawa nito ay ang *The Woman Warrior: Memoirs of a Girlhood among Ghosts* (1975) ni Maxine Hong Kingston na hindi maituturing na autobiography dahil, kahit pinapaksa nito ang mga kuwentong karanasan ng manunulat, hindi nito sinusunod ang eksaktong kronolohiya ng nabanggit na karanasan at pangyayari. Idinagdag pa ng awtor ang mga palaisipan (musings), alaala (memories), stream of consciousness, at ang pagbabago ng lunan at panahon (constant shifting of time and space) ng manunulat.

Ang pagsikat ng memoir bilang isang kaibang literary genre ang nagpakinabang sa personal at pribadong buhay ng mga manunulat. Naging tulay ang memoir para maikuwento ng mga manunulat ang mga karanasan nila at maiparating sa mga mambabasa. Isang bagay na hindi magagawa sa biography o autobiography dahil ang tuon nito ay maisulat ang buong buhay ng isang kilalang tao mula simula hanggang katapusan.

Sa aking pananaliksik, nabasa ko ang ilang mga autobiography ng mga kilalang Filipinong manunulat na mala-memoir. Ito ang daan na gusto kong puntahan bilang manunulat ng mga sariling personal na sanaysay.

Inamin ni Bienvenido Santos sa panimula ng kaniyang libro na *Memory's Fiction* (1993) na nagkaroon siya ng pangamba na isulat ang kaniyang buhay dahil malaking parte ng kung sino siya ay nakapaloob na sa kaniyang mga naisulat na katha at tula. Ngunit nang tumuntong siya sa edad na sitenta, nagdesisyon siyang sumulat ng memoir para tagpi-tagpiin ang mga kalat na piraso ng kaniyang buhay. Ang resulta ay isang personal na koleksiyon ng mga kuwento tungkol sa kaniyang pagkabata, sa pagpupunyagi niya bilang isang batang asawa at ama, at sa mga hamon ng pagiging isang manunulat at guro sa ibang bansa. Ang kaniyang “memory’s fictions” ay kasingganda at kasingkulay ng kaniyang maiikling kuwento, nobela, at mga tula.

Karamihan sa mga personal na sanaysay at memoir na nabasa ko ay unang inilimbag bilang kolum sa mga pahayagan. Ito ay masasabing fragments, hindi buo, dahil na rin sa anyo ng mga kolum at artikulo, na isinusulat linggu-linggo at may deadline sa patnugot.

Ang *The Best of Barfly* (1997) ni Butch Dalisay ay kaniyang unang koleksiyon ng mga sanaysay na hango sa kaniyang lingguhang kolum sa Style section ng *Today*. Sa librong ito, pinagsama ni Dalisay ang kaniyang mga obserbasyon at palaisipan tungkol sa maraming bagay at mga personal na karanasan gaya ng pagkilala niya at ng kaniyang pamilya sa *Ash Wednesday* at mga alaala bilang batang mag-aaral sa La Salle Greenhills. Ang paglalalahad niya ng maraming aspeto ng kaniyang buhay ang siyang kalakasan ng koleksiyong ito. May ilan pang sumunod na libro ng personal na sanaysay si Dalisay pagkatapos nito.

Ang *House of Memory* (1997) ng Pambansang Alagad ng Sining na si Resil Mojares ay isa ring aklat ng mga personal na sanaysay hango sa kaniyang “Footnotes to an Absent Text,” isang regular niyang kolum sa *Weekend*, ang lingguhang magazine ng *Sun*Star Daily* na isang kilalang pahayagan sa Cebu. Ito ay kalipunan ng mga totoo at inimbentong pag-uusap ng manunulat at kaniyang mambabasa. Bawat sanaysay, na nagsilbing *construction tool*, ay itinuturing na mahalagang bahagi sa konstruksyon ng bahay. Ang bahay, ayon na rin kay Mojares, ay maaring maging pisikal o metaporikal na espasyo ng mga alaala at gunita.

Sinulat naman ng Pambansang Alagad ng Sining na si Gemino H. Abad ang *State of Play-Letters, Essays and Parables* (1990) bilang koleksiyon ng mga sanaysay na gamit ang ibang paraan: liham bilang sanaysay para sa mga kaibigan. Ganito rin ang orihinal na pormat na ginamit ni Abad noong inilimbag niya ang mga sanaysay na ito sa *The Manila Chronicle on Sunday* sa isang kolum na pinangalanan niyang “Exchange.” Sa nasabing kolum, nakipagpalitan ng liham at mga kuro-kuro si Abad kina N.V.M. Gonzalez,

Luning Bonifacio Ira, Sylvia Ventura, at ilang piling kaibigan tungkol sa samu't saring paksa sa politika at kultura ng Pilipinas.

Sa kasalukuyang panahon, ang pagsulat ng memoir at personal na sanaysay ay walang takda. Ito marahil ay bunga ng pagsisikap ng kasalukuyang mga manunulat na ilahad ang mga personal na karanasan alinsunod sa mga komentong panlipunan na nangyayari sa kapaligiran. Sa ganitong pamamaraan, napapasadahan nilang pareho ang pagkuwento ng personal na pagpupursigi at panlipunang problema sa kanilang mga akda.

Sinulat ni Clinton Palanca ang ilan sa mga natatanging personal na sanaysay na may kinalaman sa pagkain sa kaniyang lingguhang kolum sa *Philippine Daily Inquirer* at inilimbag ito bilang libro na tinawag niyang *The Mad Tea Party: The Pleasures of Taste* (2001). Ang mga siping kuwento sa librong ito ay nagpripisinta ng pagkain bilang kodigo ng memorya.

Wala Lang: Files (Funny and Serious) on Youthful Being and Nothingness (2004) naman ang pamagat ng koleksiyon ni Bud Thomas na hango sa isang online na kolum. Nagsimula ito bilang serye ng mga akda na kaniyang ipinapadala sa email para sa kaniyang mga matalik na kaibigan noong siya ay nag-aaral pa lang ng abogasya. Ang mga nabanggit na sanaysay ay pumapaksa sa mga buhay-buhay niya bilang estudyante ng high school at ng law.

Ang koleksiyon naman na lipon ng tinatawag na *humorous narratives* ay ang *King of Nothing to Do-Essays on Nothing and Everything* (2006) ni Luis Joaquin Katigbak na una niyang koleksiyon ng mga personal na sanaysay. Ito ay hango sa isang online magazine na *LegManila*, sa pahayagang *The Manila Bulletin*, at mga print magazines gaya ng *Mega* at *Cosmo*. Ang mga siping kuwento sa librong ito ay maiikli at pumpon ng mga kontemporaryong *conflict* na pinagdadaanan ng mga batang *urbanites* na nananahan sa lungsod.

Ipinapakita naman ni Carljoe Javier sa kaniyang *And the Geek Shall Inherit the Earth* (2009) ang mga nakatutuwa at nakakatawang sanaysay na

pinagdadaanan ng isang geek o nerd. Mga kuwento tungkol sa dating, reality TV, mga babaing nasa pabalat ng mga kilalang men's magazines, atbp. ang karaniwang mga paksa sa librong ito Sinundan niya ito ng *The Kobayashi Maru of Love* (2010) na may ganun ding tema at paksa.

Ang *Istatus Nation* (2014) ni Joselito De Los Reyes ay isa ring seminal na libro na nagpapahalaga sa genre ng personal na sanaysay. Mula ito sa compendium ng mga obserbasyon, paglilimi, at personal na danas at siste ng may-akda na nagsimula bilang mga status post sa Facebook ng kilala at premyadong manunulat ng creative nonfiction.

Dahil ang ilan sa mga isusulat kong sanaysay ay may kinalaman sa identidad at sekswalidad, hinalughog ko rin ang mga akdang nagpapaksa ng mga ito gaya ng *Closet Queeries* (1997) ni J. Neil Garcia at *Brusko Pink, King Kong Barbies, and Other Files* (2005) ni Luis Cano. Magkaiba ang boses ng dalawang libro. Ang una ay isang intelektwal na paglalahad ng kaniyang karanasan bilang baklang propesor na nagtuturo ng gay literature sa Unibersidad ng Pilipinas (UP). Hango din ang ilan sa mga kuwentong ito sa kaniyang regular na kolum sa *Evening Paper*. Ang ikalawa naman ay koleksiyon ng mga self-deprecating na sanaysay na naglalarawan ng kaniyang pagiging macho gay sa iba't ibang espasyo at lulan ng buhay.

Sa koleksiyong *Twisted Travels*, ipinamamalas ni Jessica Zafra ang irony at sarcastic wit ng isang manlalakbay na ginagawang katatawanan ang sarili sa mga bayan o bansang pinuntahan gaya ng Indonesia, Australia, at New York. Mababaw ngunit may lalim na paggiit sa sarili at sa kaniyang limitasyon bilang turista sa mga dinayong lugar ang paksa ng koleksiyon.

Ang *Big Little Man: In Search of My Asian Self* ni Alex Tizon ay kalipunan ng mga personal na sanaysay at nakatutulig na mga critique sa kontemporaryong kultural ng Amerika. Inimbestigahan ni Tizon ang mga sanga-sangang paksa ng sarili mula sa mga websites, teksto ng kasaysayan, saliksik mula sa mga unibersidad, at social media, lakip ang marubdob na

pagsusuri sa sarili. Ito ay hybrid ng memoir, travel essay, at cultural study na nagpapamalas ng iba't ibang patong ng tinatawag na identidad.

Ang koleksiyon naman ni Myrna Peña Reyes na *Almost Home: Poems* ay mga tula na nagpapamalas ng konsepto ng identidad, sarili, at bayan. Bagama't tula ang porma at anyo na ginamit ng makata sa librong ito, naibabahagi pa rin ang samu't saring suson ng isang Pilipinong manunulat sa paggamit ng distansiya ng memorya at lugar bilang lulan ng imahinasyon. Idagdag pa dito na ang makata ay ipinanganak at lumaki sa Pilipinas ngunit nanirahan nang matagal sa ibayong lugar.

Ipinapaksa naman ng antolohiyang *Connecting Flights: Filipinos Write from Elsewhere* na ang paglisan ang nagtatakda kung ano at nasaan ang sarili, ang tahanan, at ang bayan. Ipinakikita sa antolohiyang ito ang akda ng mga manunulat gaya nina Butch Dalisay, Ambeth Ocampo, Charlson Ong, Krip Yuson, atbp, ang lalim, rurok, at lawak ng alaala habang dumadayo sa mga lugar na kilala at di kilala.

Binanggit ng editor na si Ruel De Vera sa antolohiyang *Writing Home: Nineteen Writers Remember Their Hometowns* na "Filipinos are almost incapable of being purely transient. Whenever they travel, they are either leaving home or racing home, ready to lay down roots to return to them." Sa antolohiyang ito, binigyang buhay ng mga kilalang manunulat ang kanilang lugar ng kapanganakan habang sumasabay at sumasaliw sa mga alaalang binubuo kung nasaan ang mga nasabing manunulat sa kasalukuyan.

Sinabi ni Cristina Pantoja Hidalgo sa kaniyang mga akdang *Looking for the Philippines* (2009) at *I Remember: Travel Essays* (1992) na ang pagsulat tungkol sa mga ibayong lugar na pinupuntahan ay makabuluhang paraan para makita ang sarili at mabigyang saysay ang mga espasyong kasalukuyang pinananahanan. Dagdag pa niya, ang "home" ay hindi lamang bansa ng kaniyang kapanganakan at kinalakihan kundi ang bahay kung saan siya nagkamalay. Bilang asawa ng isang international civil servant, dinanas

niya ang mamuhay sa ibang bansa ng isa't kalahating dekada habang patuloy na nagssusulat tungkol sa memorya, sa bansa, at sa identidad. Ang mga piyesa sa librong ito ay manipestasyon ng pagsasalibatbat ng nagtutunggaling konsepto ng "travel," "memory," at "home."

Ayon naman kay Alice Sun-Cua sa *Riding towards the Sunrise and Other Travels* (2001), walang nakatigil o nakahimpil. Araw-araw, may mga daang kailangang tahakin, mga biyaheng nakapaloob sa mas malaking biyahe, dahil ang buhay ay nasa permanentong estado ng paggalaw. Sinang-ayunan ni Cua na ang ang paglalakbay ay hindi nangangahulugang pisikal sapagkat may mga distansiya na binabagtas ang puso at isip. Inilalarawan ng librong ito ang mga karanasan ng manunulat sa paglakbay sa iba't ibang lugar dala ang kaniyang iba't ibang sarili – bilang makata, obstetrician-gynecologist, maybahay, kaibigan, at scientist.

Binubuo ang koleksiyong ito ng mga lakbay-sanaysay na akda mula sa mga lugar na napuntahan at magsisilbing hiwa-hiwalay na sinulid na magtatahi para mabuo ang sarili bilang manlalakbay patungo sa kaloob-loobang katotohanan.

Sa kabuuan, labing limang sanaysay ang gusto kong isulat base sa mga piling lugar / bansang napuntahan:

1. Mexico	9. Canada
2. USA	10. Netherlands
3. France	11. Macau
4. Thailand	12. Switzerland
5. Belgium	13. Puerto Rico
6. Germany	14. Dominican Republic
7. Hong Kong	15. Bahamas
8. China	

Naisulat ko na ang unang dalawang sanaysay: “Ariba, Viva Mexico!” at “Pinoy New Yorker.” Mababasa ninyo sa susunod na pahina ang una sa mga ito.

ARRIBA, VIVA MEXICO!

ni John Jack G. Wigley

Bata pa lang ako, in-lab na ako sa bansang Mexico. Hindi ko alam kung bakit.

Noong nasa unang baitang pa lang ako ng hayskul, ang watawat na nito ang naisipan kong gawing proyekto para ipasa sa Araling Panlipunan sa United Nations Week ng Oktubre ng taong iyon. Takang-taka ako noon sa kakaibang bandila ng bansang ito. Imbes na ordinaryong kulay at disenyo ng bilog, o tatsulok, o mga tala ang makikita tulad sa karamihan ng bandila ng ibang bansa, ang Mexico lang ang may disenyo na agila na nakikipagbunuan sa isang nagpupumiglas na ahas habang nakatuntong ito sa isang cactus. Panalo ito at kakaiba, bulong ko sa sarili. Kaya kahit mahirap gawin, pinilit kong tapusin ito para makakuha ng mataas na marka sa sabjek na iyon.

Mahilig din akong manood ng Miss Universe noong kabataan ko. Inaabangan ko palagi ang mga kandidata ng Pilipinas at Mexico taon-taon. Hindi ko paborito ang Miss USA dahil mayayabang at hara-hara sila kung kumilos. Feeling winner palagi. Hindi ko rin gusto ang Miss Venezuela dahil palagi na lang sila pumapasok sa semi-finals at nananalo. Nakakasawa na. Mas gusto ko iyong mga underdog na magaganda, gaya ng mga Pinay at Mehikana. Kaya noong 2010 na pumasok si Venus Raj sa top five pagkatapos ng mahigit labing-isang taong hindi pagkakapasok ng Pilipinas sa Miss Universe, sa wakas, natuwa ang sambayanang Pilipino. Pero mas natuwa ako noong taong iyon kasi kahit hindi nanalo si Venus sa kaniyang “major, major” na sagot, isang Mehikana ang hinirang na Miss Universe, si Ximena Navarette.

Noong nasa kolehiyo na ako, nagkaroon ako ng masinsing interes sa pagbasa ng ating kasaysayan. Noon ko nalaman na malaki at malakas pala ang naging ugnayan ng Pilipinas at Mexico noon sa pamamagitan ng matagumpay na Manila-Acapulco trade. Noon ko rin lubos na naintindihan na ang pagkolonisa ng Espanya sa ating bansa ay nakaangkla sa pamamagitan ng pagsakop din nito sa Mexico.

Isang araw, kapag mayaman at makapangyarihan na ako, mapupuntahan ko rin ang bansang ito, hamon ko sa sarili.

Nang makapag-US Navy at naging US citizen na ang kapatid kong si Kuya Manuel, iminungkahi niyang mag-apply kami ni Mama ng tourist visa para naman makapasyal din kami sa kaniya sa Estados Unidos. Siya na raw ang bahala sa lahat ng gagastusin namin sa biyahe. Laking tuwa ko nang makita sa mapa na ang lugar niya sa Amerika, ang San Diego, ay ilang milya lang ang layo sa US-Mexican border. Ang San Diego ang huling bayan ng Amerika sa timog-kanlurang bahagi ng California. Pag nakapagbakasyon na kami sa US, imumungkahi ko kay Kuya na pumasyal kami sa Mexico kahit ilang araw lang. Nanalangin ako nang taimtim na sana matupad ang pangarap kong ito.

“Bakit ka interesadong pumunta sa Mexico? Wala ka namang makikita doon,” giit ni Kuya sa akin nung nakarating na kami sa kaniya sa Amerika.

“Maganda raw doon. Ibang-iba dito sa States,” naghanap ako ng tamang isasagot sa diretsong tanong niya.

“Parang Pilipinas lang d’un. Marumi, mabaho, mapanghi.”

“Ganoon ba?” tanong ko na hindi kumbinsido.

“Oo, at saka, andaming holdaper at snatcher dun. Ako nga, antagal ko na dito, pero hindi pa rin ako nagagawi d’un. Iniiwasan ko talaga. Sabi kasi ng mga kaibigan ko, hindi raw maganda d’un.”

Wala na akong nagawa. Inilibing ko na lang sa kaloob-looban ko ang kagustuhang makarating doon. Hindi ko na ito binanggit uli sa kapatid ko. Kaya laking tuwa ko nang isang araw na bumalik siya galing sa duty ay dala-dala ang mga papeles at ilang brochure.

“O ayan, nag-book na ako. Pupunta tayo sa tatlong bayan sa Mexico – sa Tijuana, Rosarito, at Ensenada. Malalapit lang ito sa US-Mexico border. Isang sakay lang ng bus,” masayang kuwento ni Kuya.

Halos maiyak ako sa tuwa. Hindi maipinta ang mukha sa sobrang kagalakan. Pero siyempre, hindi ako nagpahalata sa kaniya. Baka bawiin pa niya ang biyaheng ito. Hindi kasi sanay sa drama ang kapatid ko. Ibang-iba siya sa akin na ipinaglihi sa dramarama tuwing hapon. Hindi ko na mabilang ang ilang gabling hindi naging sapat ang aking tulog sa kaiisip sa magiging biyahe namin papuntang Mexico.

Nang dumating ang araw na iyon, madaling araw pa lang ay gising na ako. Nakaligo’t nakaimpake na. Naging tampulan pa ako ng mga biro nina Mama at Kuya. Pero hindi ko sila pinansin. Hindi ninyo maiintindihan ang nararamdaman ko, bulong ko sa sarili.

Noong binagtas na namin ang kahabaan ng border ng US at Mexico, namangha ako sa tanawing nasaksihan sa labas. Meron palang ganito sa Amerika. Milya-milyang disyerto at halos walang makita liban sa ilang mga halaman na lanta at tuyo na at hinihintay na lamang ang muling pagbuhos ng ulan.

“Maraming nahuhuling mga Mehikano sa lugar na ito. Tumatakas at gustong lumusot sa border para makapasok sa States,” esprika ni Kuya. “Maraming US border patrols na beinte-kuwatro oras na rumoronda sa lugar na ito. ‘Yung ibang nakakalusot na Mehikano, hindi nakakayanan ang init at pagod kaya namamatay na lang dito.”

Napahawak na lang ako sa aking leeg. Naisip ko ang daan-daang buhay na nabuwis para lang makamit at malasap ang Great American Dream. Ang hirap sigurong maging kapitbahay na bansa ang Amerika lalo na kung Third World kang gaya ng Mexico. Sa larangan ng lahat ng bagay, daig ka. Mas maunlad ang kabuhayan, mas matutupad ang mga pangarap na mahango sa kahirapan, mas malakas ang impluwensiya, mas magaganda ang mga tao. Kaya kahit bawal at mapanganib ang umakyat-bakod, hindi siguro napigilan ng maraming Chicano ang makipagsapalaran dahil sadyang mahirap ang buhay sa kanilang lugar. Kung ang Pilipinas nga, nasa kabilang ibayo na ng mundo, marami pa rin ang pumupuslit nang ilegal sa Amerika, mga taga-Mexico pa kaya?

Pagkalabas namin ng border, ramdam ko na nasa ibang bansa na talaga ako. Medyo asiwa lang ako kasi alam kong walang ganito sa Pilipinas. Walang kapitbahay na ibang bansa. Naliligiran ang buong Pilipinas ng tubig. Dito, makalabas ka lang sa isang checkpoint, nasa ibang bansa ka na. Pero kahit na tinatahak namin ang parehong kalambakan ng Baja, California, ibang-iba ang tanawing nakikita namin ngayon kaysa nung nasa Amerika pa kami. Ilang minuto lang ang pagitan kung tutuusin. Sa Mexico lang ako nakakita ng mga gusali na kulay rosas, asul, at kahel. Sa Amerika, kulay abo at puti lahat ang mga gusali. Walang karakter. Dito, sumisigaw at naglulupasay sa galak ang mga kulay nila. Baklang-bakla. Punumpuno at nakapalumpon ng banderitas na may sari-saring hugis at kulay ang nakasabit sa kahabaan ng mga kalsada ng Tijuana kahit hindi pista. Habang nasa bus pa kami, namataan ko ang isang buriko na pininturahan ng berde, pula, at puti ang katawan, buhok, at buntot nito, alinsunod sa kulay ng bandila ng Mexico. Nakatali ito sa isang sulok at mayroong isang malaking backdrop ng disyerto sa likod. May nakadibuho rin na cactus sa sulok ng backdrop. Ang kaniyang may-ari na may nakasabit na kamera sa leeg ay naglalako ng mga dekoradong

poncho sa mga dumadaan. “Want to get some pictures with donkey?” sigaw niya.

Sa mga iskaparate ng mga tindahan ay makikita ang iba’t ibang paninda: mga makikining na tela at abubot ng mga Aztec at Mayan, mga palakang ginawang ashtray at jewelry box, mga marakas na iba-iba ang kulay at nakasulat ang “Mexico,” mga bungo at kalansay na naka-gown at naka-tuxedo na nagsasayawan, mga pigurin at litrato nina Hesukristo at Birheng Marya ng Guadalupe. May mga batang walang salawal at walang takot na tumatakbo at tumatawid sa kalsada.

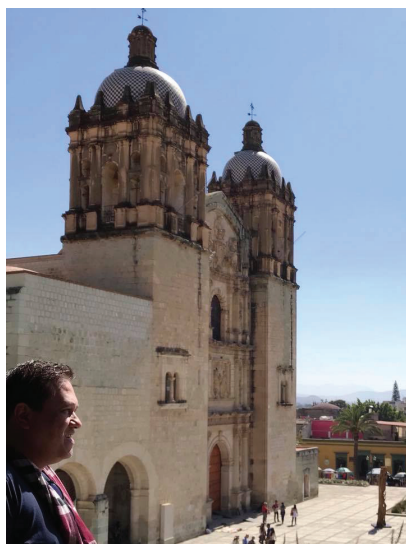
“O ‘di ba, parang palengke lang sa Pilipinas ito?” buyo ni Kuya sa akin.

Tumango-tango lang ako.

Pagbaba namin, bumili ako ng pigurin ng agila, ang simbolo na drinowing ko nung nasa hayksul ako maraming taon na ang nakalilipas. Napag-alaman ko sa nagtitinda na ang agila palang ito ang naging simbolo ng mga Aztec, ang tawag sa mga sinaunang tao sa Mexico, sa pagtatatag ng kanilang lupa. Tinawag nila itong Tenochtitlan, ang sentro ng kanilang imperyo. Sinasabi ng marami sa kanila na ang Mexico City ngayon ang kanilang Tenochtitlan noon. Sa aking pag-aaral, pinilit gibain at sirain ng mga Kastilang kongkistadores ang lahat ng mga natitirang debosyon ng mga tao sa sinaunang kaugalian at pamumuhay. Nakialam din ang bansang Amerika sa kanila at kinamkam ang ilan sa kanilang mga lupain. Binanggit ni Kuya na ang California, Arizona, New Mexico, at ang kalakhang Texas ay dating pag-aari ng Mexico. Hanggang ngayon, ipinaglalaban pa rin nila ito. Napag-isip-isip ko na marami palang pagkakatulad ang kasaysayan ng mga Mehikano sa ating mga Pilipino. Parehong pinagpiyestahan ng mga mananakop ang ating buhay at mga pamana. Pero pareho ring pilit tumatayo sa sariling mga paa. Naitago ko ang agilang nabili. Hanggang ngayon, nasa akin pa rin ito.

Nang mga sumunod na taon na pagbisita ko sa Amerika, inugali ko nang pasyalan at daanan ang Mexico. Hanga ako sa taas ng antas ng pamumuhay sa Amerika, ang paggalang ng mga Amerikano sa kalayaan at pagkakaiba ng bawat isa, ang masusing pagsunod sa kanilang batas, ang rangya ng kanilang pag-unlad. Pero iba ang pakiramdam ko kapag nasa Mexico. Ramdam ko na kauri ko ang mga tao dito. Kalipi. Mahirap man sila na bansa kung ikukumpara sa Amerika, mas may kalidad naman ang kanilang pamumuhay.

Masasayang tao ang mga Mehikano. Labas ang emosyon tulad ng mga Pilipino. Hindi gaya ng mga Kano na tago at mataas ang tingin sa mga sarili. Napuntahan ko na rin ang ilang mga lugar sa Mexico: sa Cabo San Lucas kung saan mistulang nawawalang Eden ang lugar na ito sa ganda at rikit ng dagat, ng isla, at ng luntiang lupain; sa Puerto Vallarta na isang paraiso para sa mga turista. Dito ko rin nakita ang mansiyon ng kilalang Hollywood couple na sina Richard Burton at Elizabeth Taylor. Nabisita ko na rin ang ilan nilang magagandang simbahang Katoliko na kasingganda ng sa atin. Naging paborito ko na ring kainin ang kanilang burrito na maraming guacamole, ang

Isang magarang simbahan sa Oaxaca, Mexico.

kanilang sari-saring enchiladas at mga piling quesadilla. Palagi kong sinasabi sa mga kaibigan at katrabaho ko na kung hindi ako Pilipino at bibigyan ako ng pagkakataong makapili ng ibang lahi, isa akong Mehikano.

Marami ring mga puna at kritisismo tungkol sa mga Mehikano ang mga nalaman ko kalaunan sa mga naging biyahe ko dito. Mandaraya, mayayabang, at korap daw sila. Taga-suplay ng mga ilegal na gawain gaya ng

droga, problema sa imigrasyon, at ang pamosong kartel. Baduy, overacting, at maiingay na tao. Tamad, mapusok, at mareklamo sa trabaho. Mababa ang pagtingin sa karapatang pantao o human rights. Inutil ang gobyerno. Hindi nga ba ito rin ang karaniwang mga paglalarawan ng iba sa ating mga Pinoy?

Ang pagbisita ko sa Cancun, Playa Del Carmen, at ang mga arkeolohiya ng Chichén Itzá at Tulum noong taong 2018 ang isang pangyayari na hinding-hindi ko makakalimutan. Halos dalawang linggo ako sa biyaheng ito, ang pinakamatagal ko nang pagpunta sa Mexico, kaya hindi makahanap ng sisidlan ang aking kaligayahan. Kulang na lang hilahin ko ang petsa ng aking pagpunta dito. Kasama ko sa biyaheng ito sina Greg, ang matalik kong kaibigan mula pa noong Grade 1 na ngayon ay nakatira na sa Las Vegas; ang asawa niyang si Kiko; at si Dan, ang kaibigan kong sampung taon pa lang sa Amerika at sa San Francisco naman nananahan. Lahat sila ay US citizen na. Ako lang ang tourist US visa holder na mapangahas gumala papuntang Mexico.

Sa immigration office sa Amerika, nagbabala sa amin ng mga kaibigan ko ang officer. “Be careful down there in Mexico.”

“Why?” tanong ko.

“A lot of things are going on there. Don’t say I didn’t warn you,” pabirong bigkas ng officer.

Nagkatinginan na lang kaming magkakaibigan. Magkahalong tuwa at pangamba ang naramdaman namin sa tinuran ng opisyal.

Walang kahirap-hirap ang mga turistang makapasok sa bansang Mexico. Lalo na kung galing ng Amerika. Nakangiti at yumuyuko ang mga Mehikano sa airport tuwing dadaan kami. Malayo pa lang, punit na ang mga mukha nila sa kangingiti at kakabati ng “Hola” at “Bienvenidos a Mexico,” sa amin. Mayroon pang mga naka-Mayan costume sa tabi ng malaking karosel, sumasayaw sa saliw ng katutubong tugtugin. Napapalamutian ng

mga balahibo ng hayop, tingga, at kung ano-ano pang kolorete ang suot ng mga mananayaw. Sa kabilang karosel naman ay isang bandang Mariachi na binubuo ng mga gitarista at trumpetistang naka-sumbrero at nakasuot ng makinang na tsaleko at pantalon na kulay itim at lila. Tinutugtog nila ang sikat na “La Cucaracha.” “Señor” ang tawag sa amin ng mga tao sa airport. Para kaming mga ilustrado noong panahon ni Rizal. Ang sarap tuloy magpanggap. Habang nakatingin sa mga ito, naalala ko ang mga katutubong Igorot pati na rin ang ilang mananayaw ng tinikling na sumasayaw sa NAIA noon para dagdag-atraksyon sa mga turistang paparating sa Maynila.

Pagka-check-in sa hotel, lumibot na kami agad sa kahabaan ng Playa Del Carmen. Nagkalat ang mga turista. Iba’t ibang lahi. Ang ilan sa mga babae ay bikini lang ang suot at pinatungan lang ng ginantsilyong poncho o alampay. Ang mga lalaki naman ay naka-beach shorts lang. Walang pantaas. Ang iba nga’y walang sapatos o tsinelas. Gustong samantalain ang busilak na sikat ng araw na ipinagkaiit sa kanilang lugar. Pumasok kami sa isang bar na puno ng mga litrato at gawa nina Octavio Paz, Diego Rivera, at Frida Kahlo, mga pamosong Mehikanong alagad ng sining.

“Kailan kaya tayo magkakaron ng mga bantog na manunulat at pintor sa Pilipinas gaya nina Paz, Rivera, at Kahlo?” tanong-mungkahi ko sa aking mga kaibigan.

“Marami naman tayong mga world class artists sa ‘Pinas, ah!’ dagdag ni Greg.

“Sige nga, sino-sino ang pinakasikat na mga Pilipino sa buong mundo?” tukso ko.

Nag-isip ang tatlo. Matagal.

“Oo nga, ang hirap mag-isip ano?” bulalas ni Dan. “Ah! Siyempre, si Manny Pacquiao.”

“Boksingero naman ‘yun,” sabad ko. “Pero sige, puwede na rin.”

“Si Lea Salonga. Sikat din ‘yun, ah. Broadway at West End pa,” hirit ni Kiko.

“Wala na akong maisip,” sabi ni Greg. “Imelda Marcos na lang. At least sumikat siya sa buong mundo dahil sa sapatos.”

Nagtawanan kaming lahat.

Ang arkeolohiya ng Chichén Itzá at Tulum ang lubhang nagpabilib sa akin. Ilang daang milya ang layo nito sa Cancun at Playa Del Carmen sa probinsiya ng Yucatan. Dito, makikita ang ilang natitirang banal na alaala ng mga Maya at Aztec. Libo-libong taon na ang nakalipas nang panahan ng mga katutubong ito ang bansang Mexico. Ito ay bago pa man nagkaroon ng ekspedisyon ang mga Briton sa Bagong Mundo. Bago pa man din dumating ang mga Kastila, sibilisado na ang mga Mehikano, matagal na matagal na. Hindi nila kailangang masakop ng mga kongkistadores. Mas kinailangan sila ng mga mananakop kaysa kailangan nila ang mga ito. Ang piramide ng Chichén Itzá ang naging piping saksi ng mayamang pamana ng mga Mayans para sa mga kontemporanyong tao ng Mexico. Para sa mga tao ng buong mundo.

Bumili ako ng keychains, ref magnets, at ilang souvenir items ng pamosong lugar na ito bilang panregalo sa mga kaibigan ko sa Pilipinas. Uuwi akong may galak at saya sa aking puso.

Kung gaano kadali ang paglabas sa immigration sa airport ng Mexico galing ng Amerika, ganoon naman ang dusang sinapit

Isang piramide sa Teotihuacan, ilang minuto ang layo mula sa Ciudad de Mexico.

ko nang ako'y papasok sa immigration pabalik sa Amerika. Dahil US citizen ang tatlong kaibigan ko, iba ang pila nila sa akin. Mabilis na gumagalaw ang pila nila sa gitna, at mas maraming immigration officers ang nag-aasikaso ng kanilang muling pagpasok sa Amerika. Kaming mga kalunos-lunos at kahabag-habag na hindi mga anak ni Uncle Sam ay nasa pinakahuling pila sa isang sulok. Humigit-kumulang na isandaan kaming mga turistang nakaabang. Ang nasa harap ko ay Croatian na nasa wheelchair at ang nasa likod ko naman ay taga-Vietnam na hula ko'y hindi marunong mag-Ingles dahil hindi ko narinig magsalita mula noong nag-umpisa kaming pumila.

Kinabahan ako dahil isang oras at kalahati lang ang lay-over namin sa Minneapolis-St. Paul International Airport. May connecting flight pa kami papuntang Las Vegas. Doon nakatira sina Greg at Kiko at kung saan ako pansamantalang nagbabakasyon. Sa haba ng pilang ito at sa tagal ng inspeksyon ng mga opisyal sa bawat foreigner na pumapasok, siguradong hindi ako aabot. Kinausap ni Greg ang isang volunteer na nagpa-patrol kung puwede na akong mauna.

"He's with us, and we have a connecting flight to catch," giit ni Greg.

"He'll be all right," walang emosyong paliwanag ng volunteer. "Your plane does not leave in more than an hour yet."

Pero mabagal talaga ang pag-usad ng pila. Nakapasok na sina Greg sa loob at naiwan ako kasama ang mga singkit, bural, at balbong mga turista. Bumilis ang tibok ng aking puso. Bahagyang kumirok ang sentido. Paano kung maiwan ako ng eroplano? Paano kung hindi ako papasukin sa immigration? Paano ako makakabalik sa Pilipinas? Naalala ko ang sabi ni Kiko kanina na iisang biyahe lang ang Minneapolis/St. Paul-Las Vegas kada araw, kaya kailangang makasakay kami ngayon, Kung hindi, bukas na uli kami makakapagbiyahe at kailangan naming magtsek-in sa isang hotel dito. Mahal pa naman at mahirap maghanap dahil Disyembre na. Marahil puno na ang mga hotel at ang daan ay siguradong natabunan na ng ilang dipang

niyebe at yelo. Ito pa naman yata ang pinakamalamig na bayan sa buong Amerika. Bakit ba dito nag-book papuntang Mexico si Greg?

Labindalawang minuto na lang ang nalalabi nang makarating ako sa immigration officer. Katakot-takot pa ang mga tinanong niya.

“What did you do in Mexico?” usisa niya.

Gusto ko sanang sabihin na “I love Mexico more than your country,” pero umaatikabong interbyu na naman ang naiisip kong magaganap kapag iyon ang itinugon ko, kaya sumagot na lang ako ng, “Just visiting.”

“Did you purchase anything there?”

“A few souvenir items.”

“Nothing illegal?”

“Absolutely.” Gusto ko sanang hiritan ng, “Mukha ba akong bibili ng ilegal sa Mexico? Hoy, mas mataas ang pinag-aralan ko sa iyo. May PhD ako. Ikaw, ano’ng natapos mo? Trabaho mo lang ang manakot ng turista. Ako, apat na ang librong naisulat. Masuwerte ka lang kasi ‘Kano ka. Pero wala kang binatbat sa akin, hindot ka!”

Siyempre, wala akong sinabi.

Bandang huli, tinatakan din niya ang passport ko. Nagmadali akong lumabas para makarating agad sa mahabang linya naman ng inspection. Tinabig ni Greg ang kamay ko at bahagya akong napangiti. Nagulat ako na nandoon pa pala siya.

“Hinintay kita. Pinauna ko na sina Kiko at Dan para makasakay na sa eroplano. Sabi ko sa kanila, i-inform na lang ang mga crew na hintayin tayo.”

Natuwa ako sa ginawang paghintay sa akin ni Greg. Iba talaga ang tunay na kaibigan. Naghihintay at inuuna ang kapakanan ng kaibigan bago ang sarili. Sa tagal na ni Greg sa Amerika, pakiramdam ko’y hindi pa rin siya

nabago ng sistema nito. Pinoy na Pinoy pa rin siya. Hindi gaya ng mga robot na 'Kano sa airport na ito. Walang buhay. Walang pakiramdam.

“Paano kung hindi tayo umabot?” tanong ko. “Walong minuto na lang at magsasara na ang eroplano natin. Ang haba pa ng pila dito sa inspection.”

“Ako’ng bahala,” iminuwestra niya na lumakad kami sa unahan ng mga tao. “Excuse me, we only have about eight minutes before our plane takes off. May we be allowed to go first?” Malakas at buo ang boses ni Greg. Nasa likod niya ako. Parang batang takot na nakahawak sa palda ng isang mataray na ina.

“Sure, go ahead, come here,” paanyaya ng isang inspection officer. “Remove your hat and your belt.”

Tuliro akong nakatingin sa kaniya. Blangko ang isip.

“Your hat, mister,” giit niya. “And your belt.”

“Oh, sorry.” Halos maduwal na ako sa sobrang sakit ng ulo. Naramdaman ko ang pagtaas ng presyon ko. Wala pa naman akong dalang gamot. Grabe talaga ang stress sa airport. Ito lang ang nakakainis na parte ng pagbibiyahe sa ibang bansa. Lalo na sa Amerika. Huhubarin halos lahat ng nakadikit sa katawan: medyas, sapatos, sinturon, mga barya, at iba pang kumakalansing sa bulsa, mga susi, alahas, lahat ng nakapaloob sa bulsa ng damit. Parang lahat ng nagbibiyahe, terorista ang tingin ng mga opisyales. Kailangang patunayan mo na hindi ka katulad ng iniisip nila. Pakiramdam ko, ganoon ang tingin ng Amerika sa lahat ng bumibisita dito. Lahat tagalabas. Lahat mababa. Lahat kaaway.

Paglabas namin sa inspection area, nakita namin sa departure electronic board na nasa Gate 23 pa ang aming eroplano. Nasa pagitan pa lang ng Gate 2 at Gate 3 ang inspection area na pinanggalingan namin. Kailangan naming tumakbo ni Greg. Tiningnan namin ang orasan. May limang minuto pa bago magsara ang eroplano. Kailangan naming habulin ang oras.

Halos mabuwal ako sa katatakbo. Buhat-buhat ang napakabigat na bagahe na walang gulong. Tuyo at nangangatal ang bibig. Nahirapan akong lulunin ang laway na natuyo sa loob ng bibig kaya inilabas ko na lang ang dila ko para basain ang mga labi. Gusto ko sanang uminom at umihi pero wala nang oras para gawin ito. Nang maramdaman kong hirap na ako sa paghinga, hingal na hingal na binagalan ko ang pagtakbo at naglakad na lang.

“Greg, hindi ko na kaya,” sambit ko na sapu-sapo ang dibdib habang bumibilis at lumalalim ang aking paghinga. “Mamamatay na ako.”

“Sige, Jack. Mauna na ako para ipaalam sa mga attendant na kailangang sunduin ka,” hapung-hapong banggit ni Greg. “Hang in there. We’ll call for help.” Tumakbo na siya nang mabilis, papalayo sa akin.

Lagpas na ako ng Gate 20 nang mamataan ko ang dalawang attendant na humahangos na papalapit sa akin. Hinila ng isa ang bagahe ko at ang isa naman ay kinuha ang aking jacket. Hindi ko na inalam kung sino sila. Ipinaubaya ko na sa kanila ang lahat ng mga gamit ko. Nakita ko si Greg na kausap ang nasa front desk, humihingi ng paumanhin na late kami dahil sa naging problema ko sa immigration. Hindi ko na inalam kung sino ang kausap niya at kung ano pa ang napag-usapan nila. Nang mga oras na yun, pakiramdam ko ay lulukso palabas ang puso ko sa katawan ko sa matinding hingal at pagal. Pagpasok namin sa eroplano, nakita namin ang pagkaway nina Kiko at Dan sa may bandang likuran. May ilang mukha akong naaninag na masama ang tingin sa amin ni Greg. Naramdaman ko na nabuwisit ang ilan sa kanila dahil kami ang naging dahilan kung bakit na-delay ang flight nang dalawang minuto. Ang mga tao sa Amerika ay partikular sa oras. Hindi nila gustong ma-delay ang kanilang paglipad dahil lang late dumating ang dalawang baklang Pinoy na nagliwaliw sa Mexico. Kung alam lang nila ang pinagdaanan ko na halos ikamatay ko ang pagsakay sa eroplanong ito.

Pag-upo ko, naramdaman ko ang matinding pagod at awa sa sarili. Napaiyak ako. Hindi ko napigilan. Atubiling dinamayan ako ni Dan. Hindi

niya alam kung hahawakan ako o sasabihan ng magandang salita. Hindi rin niya siguro alam kung paano ako tutulungan.

Narinig ko si Kiko sa unahan ng upuan namin ni Dan, kausap si Greg. “Dan and I were getting on and off the plane because we didn’t know if you and Jack could make it. Nagtaka siguro ang mga pasahero kung bakit kami pabalik-balik. Just in case, hindi kayo umabot, we’ll get off. Buti na lang, nakahabol kayo.”

Lalong bumuhos ang mga luha ko. Awang-awa ako sa sarili. Para akong inapi. Hinding-hindi ito mangyayari sa akin sa Pilipinas. Dahil hindang-hindi ko rin ito papayagan. Pero sino ba ako dito sa Amerika? Nahiya rin ako para sa mga kaibigan ko. Para rin silang naapi. Ngunit naisip ko, wala ito. Wala ito kumpara sa ilang siglong pang-aapi na naranasan ng mga Pinoy sa kamay ng mga mananakop. Ng mga Mehikano sa mga lumapastangan sa kanilang pamumuhay at kultura. Ngayon ko napagtanto kung bakit ayokong manirahan sa Amerika kahit masarap ang buhay doon. Ayokong maging puti kahit ang kalahati ko ay Amerikano. Mas gusto kong maging Pinoy kasi kahit kawawa, mas totoo. Mas tao. Mas may puso. Nagdadamay. Nagtutulungan. Kahit pare-parehong wala o salat sa maraming bagay. Gaya rin ng mga taga-Mexico. Kailanman ay hindi magkakaroon ng simpatiya ang mga nanakop. Makikita at mararamdaman lang ito sa mga kawawang sinakop.

Sa susunod na taon, plano ko ulit bumalik ng Mexico. Pupunta ako sa Guadalajara at Ciudad de Mexico, sa Oaxaca at Zacatecas, at sa probinsiya ng Campeche at Chihuahua. Sisiguraduhin ko lang na mas mahaba ang lay-over para wala nang aberya. Para walang Amerikanong sisira ng araw at biyahe ko. Mga apat na oras na lay-over, puwede na siguro iyon.

PINOY NEW YORKER

ni John Jack G. Wigley

Sabi sa isang pamosong kanta, “If I can make it there, I’ll make it anywhere. It’s up to you, New York, New York.” Bagaman hindi ako artista na nakipagsapalaran sa tinaguriang The Big Apple, masasabi ko nang nakarating na ako sa lungsod na ito na naging laman ng mga babasahin at isipan ng lahat ng taong gustong maranasan ang makapunta rito.

Una kong napuntahan ang New York noong 2005. Kasama ako sa kauna-unahang theater group sa bansa—ang UST Graduate School Academic Theater. Dahil itatanghal namin ang “Portrait of the Artist as Filipino” na dula ni Nick Joaquin sa ilang siyudad sa US, isa sa mga lugar na ipalalabas namin ang New York. Sapagkat dalawang araw lang kami dito at hindi ko nagawang lumibot sa sobrang pagod, minabuti ko na lang na magpahinga at bumawi ng tulog sa simbahan kung saan kami nakapisan. Ito ay malapit sa distrito ng Little Italy sa Manhattan at si Father Erno Diaz ang kura paroko ng nasabing simbahan. Wala akong alaala ng New York noong unang beses na pagpunta ko doon.

Taong 2017 nang magkaroon uli ako ng pagkakataon na mabisita ito. Taun-taon akong nagpupunta sa US para bisitahin ang aking kapatid at mga matatalik na kaibigan. Ito na rin ang pinakabakasyon ko sa dami nang ginagawa sa Pilipinas bilang administrador at guro sa UST. Laking tuwa ko nang sinabi ni Kuya na dahil birthday ko sa darating na Pasko, regalo niya sa akin ang mag-tour sa New York at sa ilang lugar sa norteng Canada. Sampung araw kaming mawawala at mag-uumpisa ang aming tour sa New York. Aakyat ang aming bus tour patungong Niagara Falls, at dadaan sa mga lungsod ng Toronto, Ottawa, Montreal, at Quebec. Sa ikasampung araw,

babalik kami ng US at dadaan sa Boston, Massachusetts, tapos babalik uli sa New York. Sa pagitan ng mga araw na iyon, matutulog kami sa mga hotel na kasapi sa bus tour na iyon.

Dahil Disyembre 'yun, napag-alaman ko na hindi paboritong bisitahin ang New York ng mga turista. Superlamig daw doon at mas mabuti daw na pasyalan ang mga lugar gaya ng Los Angeles para makaiwas sa hampas ng snow at wind chill. Pero baligtad ang aming pananaw ni Kuya. Mas gusto naming suungin ang panganib. Isa pa, alam ni Kuya na paborito kong panahon ang winter. At dahil walang ganito sa Pilipinas, ngayon siya nag-book. Habang nasa San Diego pa kami kung saan nakatira ang aking kapatid, pinanood namin sa balita na below zero ngayon ang klima sa New York. Ilang araw na lang ay lilipad na kami.

“Kaya mo talaga ang lamig, ha?” tanong ni Kuya sa akin. “Wag kang magrereklamo pag nasa New York na tayo at dumudugo na ang ilong mo sa sobrang lamig,” babala niya sa akin.

“Kaya ko ‘yan,” pabiro kong paniniguro sa kanya. Pero sa kaloob-looban ko, may naramdaman akong bakas ng pangamba.

“Hindi ko muna kinontak si Millie. Pagbalik na lang natin galing sa tour, d’un ko siya kokontakin. Nag-book ako ng overnight sa isang hotel sa Chinatown. Malapit lang d’un ang bus na sasakyan natin papuntang Canada,” mahabang paliwanag ni Kuya. Si Millie ay pinsan namin na halos dalawang dekada nang nakatira sa New York. Nalaman ko na bago ko pinuntahan si Kuya sa US, matagal na pala silang nag-uusap ni Millie. At matagal na ring nagyayaya na bisitahin siya sa New York. Sa Queens siya nakatira.

Napangiti ako. Bukod sa pagkakataong mabisita ang pamosong siyudad na ito, makikita ko rin ang pinsan kong matagal ko nang hindi nasisilayan. High school pa lang ako nang huli ko siyang nakausap.

Red eye ang flight na kinuha ni Kuya patungong New York. Ito ang tawag sa mga biyaheng hatinggabi o madaling araw para mas mabilis at iwas-gulo sa airport na pinamumugaran ng mga taong nagdudumaling umuwi sa kani-kanilang lugar. Magpa-Pasko pa naman. Siguradong maraming uuwi. Kami naman ay magliliwaliw lang kaya okey na ito, sabi ko sa kanya.

Lumapag kami sa La Guardia Airport ng ala-una ng madaling araw. Ang halos limang oras naming biyahe mula sa California ang nakapagpangawit sa aking leeg at likod pero hindi ko ito alintana dahil New York nga ang destinasyon ko. Hindi ko kayang matulog sa eroplano. Lalo na baka may ma-miss ako sa biyahe.

“Two degrees daw ang temperatura sa labas,” mahinahong bigkas ni Kuya. “Isuot mo na ang windbreaker at ilabas mo na ang gloves at shawl mo. Hindi birong lamig ito.”

Hindi ko masyadong pinansin ang sinabi niya pero sinunod ko ang kanyang bilin. Pagkatapos naming makuha ang aming mga bagahe sa Carousel 3, nagmadali kaming lumabas para kumuha ng taxi na maghahatid sa amin sa hotel.

Hindi ko pa naisasampay ang shawl ko sa leeg nang bumukas ang automatic exit door ng airport na nagpasok ng umuusok na lamig na hindi ko pa nararanasan sa tanang buhay ko. Umuusok din ang hanging lumalabas sa aking hininga at parang maninigas ang aking mukha.

“Kaya mo ‘to, sabi mo ha?” tanong-kutya ni Kuya sa akin.

Hindi ko na nagawang sagutin ang tanong niya. Pakiramdam ko malalaglag ang dila ko sakaling bumigkas pa ako ng salita. Nanunuot ang lamig at pumapasok ang ginaw sa kaloob-looban ng aking suot na windbreaker. Ilang minuto pa lang ang nakakaraan ngunit pakiramdam ko ay magkaka-nose bleed ako. Ang lakas pa ng loob kong sabihin na kaya ko ang lamig pero gusto ko nang bumalik sa loob ng airport at huwag nang lumabas

uli. Iba ang hagupit ng lamig na 'yun. Iginala ko ang paningin ko sa paligid. Ang lahat ay nababalutan ng makapal na niyebe. May mga nagwawalis at nagmumuwestra para gumalaw ang trapiko. Hindi ko makita ang kanilang mga mukha dahil nakabalumbon sila ng malalaki at makakapal na kasuotan. Hindi ito ang inaasahan kong magiging pakiramdam sakaling nasa New York na ako. Romantiko ang kaisipan ko tungkol sa snow. Masarap magyakapan at maghalikan sa labas habang umuulan ng niyebe. Ito ang alaala ko sa mga pelikulang napanood ko na shinooting sa New York. Hindi ganito.

Nagpunta kami sa pila ng nga taxi cab at nung kami na, hindi nagawa ng drayber na lumabas sa kotse para tulungan kaming buhatin ang mga багаhe at ilagay sa likod. Automatic lang niyang binuksan ang likuran para kami na ang gumawa n'un. Walang-wala sa mga taxi driver sa Pilipinas, buntung-hininga ko. Kinatwiran ko na lang sa isip ko na superlamig kaya siguro hindi na siya lumabas para tulungan kami.

Sa loob ng taxi, pinagmasdan ko ang siyudad. Madilim at malamig. Malayo sa impresyon ko nung hindi ko pa ito nakikita nang personal. May mga tao akong nakikita sa labas pero ang lahat ay nagmamadaling maglakad na parang mga nakabalot na zombie sa panahon ng apocalypse. Nakasuot ng mga sumbrero o head gear at hindi mo maaaninag ang mga mukha kaya hindi mo alam kung masaya o malungkot sila. Siguro nga, sa ganitong taglamig na panahon, bawal ang tumawa o umiyak. Isang kubit na ekspresyon sa iyong mukha, baka matuklap ang iyong labi o dumugo ang ilong. Panlaban sa ganitong panahon ang manatiling tahimik na lang.

Binaba kami ng taxi sa gitna ng Flushing sa Manhattan Chinatown. Hindi nakipag-usap sa amin ang drayber. Ni-ha ni-ho, wala. Walang ganitong drayber sa Pilipinas. Malamang, sisante ka na sa trabaho kung hindi ka magiliw sa mga pasahero mo, isip ko. Pero naisip ko rin na sa Amerika, hindi nila kailangang maging mabait at palakaibigan sa ibang tao. Ito ay isang

First World attitude, 'ika ko sa sarili. Doon ko napagtanto na may matindi palang kaugnayan ang kahirapan at kabutihan.

Sa harap ng hotel na tutulugan namin ngayong gabi, tumambad sa akin ang napakaraming Tsino. Hindi ko alam kung lahat sila ay Tsino pero lahat sila'y mukhang Asyano. Kahit madaling-araw na, nagkalat sila dito. Kanya-kanyang gawa. Parang hindi winter. Pakiramdam ko, wala ako sa New York. Nasa Hong Kong lang. May mga nagbubuhay ng mga karga mula sa mga nakaparadang trak. May mga nasa labas, nag-aabang. May mga nagkukuwentuhan sa isang sulok ng kanto. Maiingay at maliliksi sila kumilos.

Mabilis na inutusan ako ni Kuya na hilahin na ang багаhe ko at papasok na kami sa lobby. Hindi na kami nakahanap ng puwesto na puwedeng panigarilyuhan dahil sa sobrang lamig. Pagkatapos ibigay ng Tsinong front desk man ang susi namin, mabilis naming natunton ang aming kuwarto.

"Alas otso ang alis ng ating bus mamaya kaya siguro dapat alas saits pa lang, gising na tayo," mabilis na esplika ni Kuya. "Hahanapin pa natin ang istasyon ng bus."

Nagawa ko nang matulog sa sobrang pagod at puyat. Hindi ko na nasagot si Kuya sa mga sumunod niyang tanong at kuwento. Nakatulugan ko na ang aking suot na damit.

Kinabukasan, nang magising si Kuya ng alas singko ng umaga, nakaligo na ako at nagbibihis. Wala kaming imik pero bakas sa aming mga mukha ang kasiyahan na ito ang unang araw ng aming pakikipagsapalaran sa New York at Canada. Sa labas, sa kasagsagan pa rin ng grabeng lamig, hila-hila namin ang aming mga багаhe papunta sa bus station. Binusinahan pa ako ng isang kotseng mabilis na umarangkada dahil siguro sa mabagal kong paghila sa багаhe sa mabatong daan.

"Walang pasensya ang mga tao dito. Kung babagal-bagal ka, bubusinahan ka talaga!" paliwanag ni Kuya.

“Hindi naman ako mabagal ah,” mahinang katwiran ko.

Nangatog ang mga tuhod kong tinahak ang mahabang linya patungong istasyon. Basa ang daan, tanda na umulan nang nakaraang gabi. Sa mga alulod ng mga tindahan, makikita na nagyelo na ang mga tulo ng tubig-ulan. Hindi mo na kailangan ang freezer dito, sambit ko sa sarili. Tumitigas at yumeyelo lahat. Wala sigurong pagkaing napapanis dito, bulong ko ulit sa sarili. Nakita ko na lang na kinakayawan na ako ni Kuya dahil nakatawid na pala siya sa kabilang daan nang hindi ko namamalayan.

Nang makasakay na kami ng bus, nagsimula na ang paggaluggad ko sa lugar na ‘yun sa puso at isipan ko.

Anim na araw din kaming nawala sa New York ni Kuya dahil binisita namin ang ilang siyudad sa Canada.

Pagbalik namin sa istasyon sa New York, naghihintay na si Millie sa amin at mahigpit kaming nagyakapan sa harapan ng ilang mga turista na nakikipagyakapan sa mga kaanak nilang sumusundo sa kanila.

Isa sa mga pinakaabalang kalsada sa New York ang Madison Avenue.

“Ang tagal ko na kayong hindi nakikita, mga ‘insan. Dito pa pala sa New York tayo magkikita-kita,” habul-habol na salita ni Millie.

“O ‘di ba, ang sosyal na natin? Hindi sa mga mababahong istasyon ng tren o Pantranco sa Pilipinas. We’re in New York,” pabiro kong bigkas na feeling New Yorker.

“Di ka pa rin nagbabago, Jack. Baliw ka pa rin,” mabilis niyang ganti.

Nagtawanan kami nang malakas. Wala kaming pakialam. Si Kuya naman ay tahimik na nakangiti sa tabi, matimtim na nakatingin sa aming dalawa. Iniisip niya siguro kung ano ang karma niya at binigyan siya ng baliw na kapatid at may topak na pinsan.

“Pasensiya na kayo, wala akong dalang sasakyan. Mahirap ang may kotse dito sa New York. Talo ka sa trapik at gasolina,” katuwiran ni Millie. “Mag-bus na lang tayo. Derecho na ‘yun hanggang sa bahay. Mabigat ba ang mga dala niyo?”

“Hindi naman. Pero ‘yung kay Jack, bumigat na. Kabibili ng kung anu-anong abubot sa Canada. Pati yata tubig galing sa Niagara Falls, nilagay niya sa garapon.”

Nagulat ako sa sinabi ni Kuya. Marunong palang magbiro ang mokong. Sumakay na lang ako. “Pag-uwi ko sa ‘Pinas, ilalagay ko sa plastic para ibenta sa mga bibili ng yelo. Sasabihin kong galing pa sa Canada ang tubig na ‘yan. Tingnan ko lang pag hindi naubos agad ‘yan.”

Siyempre, nagtawanan na naman kami. Nasa loob na kami ng bus ay pinagtitinginan pa rin ng ilang pasahero.

“Ano ba ang gusto niyong gawin? Saan niyo gustong magpunta? Bakit ba tatlong araw lang kayo dito? Bakit hindi ninyo gawing isang linggo na para sulit?” rumarapidong mga tanong ng aming pinsan.

“Basta ako gusto kong makita si Statue of Liberty. At saka Brooklyn Bridge,” mabilis kong tugon. Medyo nahiya ako nung tumingin sa akin si Kuya na parang sinasabi na huwag akong atrebido.

“Okay, Statue of Liberty tayo. Pero bukas na doon kasi hapon na. Masyadong malamig na ngayon doon at maalon. Minsan nga ‘pag December o January, nagsasara sila dahil winter. Tingnan natin. Pero Brooklyn Bridge? Ba’t gusto mong pasyalan ‘yun e malaking tulay lang ‘yun?” usisa ni Millie.

“Eh kasi naalala ko ‘yun sa pelikula ni Meryl Streep na ‘Sophie’s Choice.’ Umakyat si Kevin Kline, ang kapareha niya sa tuktok ng tulay at sumigaw. Gusto kong makita ‘yun,” dere-deretsong paliwanag ko. Hindi na ako nahiya kahit panlisikan pa ako ng mata ni Kuya.

“Paborito niya kasi si Meryl Streep,” walang kagatul-gatol na dagdag ni Kuya. May kirot sa puso akong naramdaman nang marinig ko ito kay Kuya. Naalala pala niya.

“Ikaw naman, Jun, sa’n mo gustong pumunta?” muling tanong ng aming pinsan.

“Pangatlong beses ko na dito, Mil. Napuntahan ko na yata lahat. Bahala ka na. ‘Yang baliw na pinsan mo ang ipasyal mo. Damay lang ako dito.”

“Naku, kahapon ko pa iniisip kung saan niyo gustong pumunta. Kumuha na nga ako ng ilang mga brochure.” Isa-isang nilabas ni Millie ang mga nakolektang papel mula sa kanyang bag. “Meron ditong MOMA, Metropolitan Museum of Art, pero gusto niyo ba sa mga museum?” balik-tanong niya sa amin.

Hindi kami pareho kumibo.

“Pag museum kasi, magtatagal tayo. Kulang ang oras. Talong araw lang kayo dito. Wala tayong ibang mapupuntahan. D’un lang.”

“Wag na d’un. Maglakad-lakad na lang tayo. Pasyal-pasyal, gan’un,” walang kuwenta kong dagdag.

“Sige, maglakad tayo sa Broadway Street, Madison Avenue, Wall Street, at Times Square, makikita mo na lahat ng mga kilalang building sa New York. Sasaglit din tayo sa Central Park kasi...”

Hindi na natapos ni Millie ang sinasabi dahil pumalakpak ako. “Ay, Central Park!”

“Bakit ka pumalakpak? Park lang ‘yun. Mas malaki lang sa Luneta,” prangkang patutsada ni Millie.

“Hindi, kasi sa Central Park naman ginawa ang “Angels in America,” katwiran ko.

“Pelikula din ‘yan ni Meryl Streep?” mabalasang tanong ng pinsan ko.

Tahimik na tumango na lang ako. “May malaking anghel na nasa tuktok ng fountain na ‘yun. Ang ganda!”

“Ang laki ng Central Park, saan natin hahanapin ‘yun? Pero sige, i-Google na lang natin,” sabi ni Millie. Manghang-mangha sa akin ang pinsan ko kasi ang dami kong alam tungkol sa lugar na ‘yun. Ang lugar na pinanahan na niya ng ilang dekada. “Mas alam mo pa ang New York kaysa sa akin. Ay teka, nakalimutan kong tawagan si Ricardo. Sabi ko, tatawagan ko siya ‘pag nagkita na tayo. Nakalimutan kong may asawa ako,” natatawag sambit ni Millie.

Sa tatlong araw ko sa New York, marami akong nalaman tungkol sa naging buhay ng pinsan ko. Tungkol sa kapatid ko na hindi niya nakukuwento ‘pag kami lang dalawa ang nag-uusap. Tungkol sa misteryosa, malamig, maingay, at masalimuot na siyudad na ito.

Sa paglilibot namin, bukod sa mga lugar na nabanggit, napasyalan din namin ang Grand Central Terminal, ang Rockefeller Center, ang Trump Tower na hindi mo madaanan ang bangketa dahil off limits sa mga dumadaan at naroon daw ang Presidente sa itaas at doon magpa-Pasko. Napuntahan din namin sa Central Park ang sinasabi

If I can make it there, I'll make it anywhere. New York, New York!

kong fountain na may anghel. Ito ang Bethesda Fountain at ang Bethesda Terrace.

Sa pag-iikot namin sa parkeng 'yun, nakapulot pa ako ng piso. Naging palaisipan sa aming lahat ito na sa dinami-dami ng tao sa New York, isang Pilipino pa ang nakawala ng kanyang barya. At sa dinami-dami rin ng makakapulot nito sa New York, isang Pilipino rin ang nakapulot n'un. May ibig sabihin ba 'yun, tanong ko sa sarili. Sinabi ko sa kanila na marahil suwerte ang hatid ng baryang ito sa akin at sa aming biyahe. Bukas-loob ko itong itinago sa aking bulsa. Bigla akong nakaramdam ng kakaibang lungkot. Naalala na kailangan ko nang bumalik sa Pilipinas.

Ang lahat ng mga larawan ay mula sa awtor.